

etiam Clemens Alex., Tertullianus, s. Hippolytus, Origenes, antiquus auctor Constitutionum apostolicarum, Minutius Felix, s. Cyprianus, Novatianus; qui omnes, ut subsequentes præteream, unanimiter conveniunt in asserenda divina Spiritus Sancti persona a Patre et Filio distincta, eique tribuenda eadem divina essentia cum Patre et Filio, æternitate, omnipotentia, aliisque divinis perfectionibus (1).

3. His accedunt testimonia Martyrum. Jam superius attulimus verba S. Epipodii, coram iudice exclamantis: *Christum cum Patre et Spiritu Sancto Deum esse confiteor*. Spiritus Sancti virtus atque omnipotentia et consilium celebrantur etiam in actis sanctorum Felicitatis et septem filiorum eius, et in epistola ecclesiarum Viennensis et Lugdunensis, apud Ruinart (2).

4. Monumenta antiquissima idem probant. Cujusmodi sunt inscriptiones sepulcrales, tabulæ musivæ, in quibus sub columbæ specie Spiritus Sanctus a Patre et Filio distinctus exhibetur animas in baptismo gratia sanctificans, vel B. Virgini ab Angelo salutata obumbrans, vel Christi in Jordane baptismum a s. Præcursore suscipiens divinitatem contestans, quas collegit et illustravit Gener (3), nec non Arringhius et Boldettus, alique non pauci (4). Quibus addi debent tabulæ diptychæ Græco-Moschæ, quas protulit et illustravit Papebrochius (5).

Quæ omnia sic unico perstringimus argumento: Ille ex sensu ecclesiæ traditionali perpetuo Deus dicendus est, et persona Divina subsistens, a Patre et Filio distincta, quem patres apostolici eorumque immediati successores usque ad tertium sæculum Deum vocant, adorandumque prædicant ut Deum, quem unum cum Patre et Filio dicunt, ac ordine ab iisdem distinctum, eadem tamen æternitate, potestate ceterisque divinis perfectionibus præditum, quem martyres Deum pariter unum cum Patre et Filio confitentur, quem antiquissima monumenta una cum Patre et Filio distinctum exhibent. Atqui ex dictis talis est Spiritus Sanctus; ergo.

#### DIFFICULTATES.

1. Obj. 1. Cum Scriptores sacri, pro manea quæ est ævi incultioris scientia, sibi ipsis non constiterint in iis, quæ de ideis et notionibus exposuerunt (6), et 2.

(1) Cfr. Maran. loc. cit. capp. 10-19, qui singulorum patrum dicta expendit ac vindicat.

(2) Pag. 22, 60, edit. Veronensis 1731; p. 25 et 62 edit. Amstel. an. 1714.

(3) Joan. Bapt. Gener. S. J. *Theologia dogmatico-scholastica*, tom. II, pag. 494 et seqq. Romæ 1768.

(4) Apud eundem ibid.

(5) In *Apparatu ad acta Sanctorum*, tom. I Maii, ubi versat ephemeridas græco-moschas, pag. 41.

(6) Ita Wegsch. § 85, ubi inter Hellenistas, qui plurima, quæ judæi palæstinenses Spiritui Dei tribuerunt et de Verbo prædicarunt, recenset S. Joannem, qui distinguit Spiritum S. a Verbo, eum tamen creationem, quam Verbo tribuit Evangelista, tribuat Joannes Baptista singulari cuidam efficaciæ Spiritus Sancti (Joan. 1, 32 et seqq. cfr. III, 34); quasi Præcursor contradiceret Joanni evangelistæ. Ast et in hoc mira elucet rationalistæ impudentia, nam in locis citatis nec verbum habet S. Præcursor de creatione, quam Wegscheider tributam asserit a Joanne Baptista Spi-

Hellenistæ plurima, quæ judæi palæstinenses Spiritui Dei (Πνεύματι Θεῷ) tribuerunt, de Δεῖγμα seu Verbo visis sint prædicasse, nil mirum esse debet, si eadem confusio apud Veteres reperitur. Nam 3. varie disputatum est, num Spiritus Sanctus et Λόγος seu Verbum idem sint. Quod 4. post Justinum M. *Dial. II*, Irenæum, *Adv. hæc. I*, 19, et Joannem Damascenum, *De fide orth.* lib. III, cap. 2, theologi nonnulli 5. recentiores, Bauer, lib. I, 268 et seqq., auctor comment. in Henke *Magaz. (Repertorio) IV*, 126 et seqq. demonstrare conati sunt (1). Sane 6. Tertullianus *Adversus Prax.* cap. XXVI: *Spiritu Dei*, inquit, *et sermonem et virtute collatis in virginem, quod de eo nascitur, Filius Dei est*. Quare 7. Eichhorn (2) vocabula *logos* et *dabar* (λόγος, דָּבָר) et *spiritus* et *ruach* (πνεῦμα, רוּחַ) in eo convenire observat, quod vim seu voluntatem Dei efficacem modo quodam symbolico describunt, ita quidem ut *logos* eam sub specie Verbi, *Spiritus* (πνεῦμα) eandem sub specie halitus ex ore Dei emissi adumbret. 8. Hanc *Logi* notionem bene significavit Athenagoras, *Legat.* cap. X, vocibus *idea* et *operatonis* (ἰδέας καὶ ἐνεργείας) (3); et 9. ævo antenicæno rarius substantiæ unitas cum Patre et Filio vindicata fuit Spiritui Sancto 10. Patri Filioque quodammodo subesse Spiritum Sanctum docuerunt veteres illi; 11. nec nisi ante mundum conditum Spiritum Sanctum peculiarem hypostasin prodiisse contenderunt (4). Ergo.

Resp. ad 1. D. Si Scriptores sacri non fuissent divina inspiratione afflati, *Tr.* (5); supposita divina inspiratione N. Jam vero Apostolus de se scribebat: *Loquimur Dei sapientiam* (1 Cor. II, 7). *An experimentum quaeritis ejus, qui in me loquitur, Christus* (II XIIII, 5)? et B. Petrus: *Spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines* (II Pet. I, 21) ac Apostolum Paulum testatur, scripsisse *secundum datam sibi sapientiam* (ibid. III, 15). Ut alia prætermittam, quæ rationalistarum impium systema prorsus evertunt, qui nihil nisi humanum in Scripturis agnoscunt. Cum igitur, non juxta ævi incultioris scientiam, sed juxta scientiam sibi divinitus communicatam Sacri Scriptores litteris consignaverint, quæ a Christo didicerunt, negamus eos sibi non constitisse. Unica vero ratio, cur autem adversarii nostri, Scriptores sacros sibi ritus Sancti efficaciam. Ista est potissima ratio, quare ipsi contenti sint loca indicare, nec testimonia afferant, ut securius illudant et mentiantur.

(1) Wegsch. § 85, not. a.

(2) Idem. in *Einleitung in das N. T.*, seu *Introd. in N. T.* tom. II, pag. 160 et seqq.

(3) Wegsch. §. 85.

(4) Idem §. 88.

(5) Transmissimus in falsa hypothesis adversarii. Ceterum etiam in hac hypothesis absonum est admittere melius novisse rationalistas veritates a Christo traditas, quam noverint ipsi sacri Scriptores, qui eas ex Christi ore acceperunt, etiam juxta solas criticas regulas. Nonne tumidi isti sapientes imitantur, imo vincunt arrogantiam veterum gnosticorum et hæreticorum, qui apostolos ut simplices ac rudes traducebant, seseque illis præferabant? Adeo verum est, unum eundemque semper esse hæreticorum omnium spiritum et sentiendi rationem et impietatem!

non constitisse, est, quia coherere non possunt ea, quæ hi litteris exararunt et viva præterea voce transmiserunt, cum illis ideis, quas ipsi sibi serius nimis cuderunt ex sapientia et prudentia humana, quæ inimica est Deo.

Ad 2. *Neg.* ex data responsione; ac *nego* præterea illationem ex falso supposito, nimirum confusionem, quam sibi rationalistæ confingunt, apud veteres reperiri, qui, ut ex probationibus constat, perpetuo tres distinxerunt in Deo personas, nec unquam alteram cum altera confuderunt; itaque ejus confusionis nullum vestigium apud ipsos occurrit, nec ullam adversarii ejusdem confusionis probationem adducunt. Nos vero meris verbis rationalistarum non acquiescimus.

Ad 3. *Neg.* Siquidem nunquam de hoc disputatum est; sed semper *Logos* distinctus exhibetur a Spiritu S., ut ex dictis patet.

Ad 4. *Neg.* Nemo enim ex adductis patribus Verbum idem esse dixit cum Spiritu Sancto; sed semper unum ab altero distinxerunt.

Non in primis S. Justinus, qui loco citato ab adversario nec syllabam de his habet. Quod si in *Apolog. I*, num. 33, de ipsa Verbi Persona exponit, quod apud S. Lucam dicitur: *Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; ideoque, quod nascetur ex te Sanctum, vocabitur Filius Dei*, ita ut Verbum quoad carnem in utero B. Mariæ Virginis sit ille Spiritus Sanctus et virtus Altissimi, quæ obumbravit Mariæ, non inde sequitur s. Martyrem confudisse simul Spiritus Sancti personam cum persona Verbi; sed solum, hoc loco idem ipsum designari Verbum nomine Spiritus Sancti et Virtutis Altissimi; in quo nihil est quod reprehendi debeat. S. Justinus Spiritum Sanctum solet vocare *Spiritum propheticum*, ut patet ex hoc eodem numero sub initium, tum ex n. 6 et n. 15, ubi eum dicit tertiam Trinitatis personam (1), seu tertiam ordine. Ex hac interpretatione

(1) Num. xv inter cetera hæc habet: *Jesum Christum... crucifixum veri Dei filium esse edocti, ipsumque secundo loco, Spiritum autem propheticum tertio habemus ordine, non sine ratione a nobis coli demonstrabimus*, edit. Maran. Quis vero nisi insanus post adeo luculentum testimonium asserere audeat S. Justinum confudisse Spiritum Sanctum cum Verbo? Quod vero per Spiritum Sanctum, qui Luca I dicitur descendisse in Mariam Virginem, et per virtutem Altissimi a nonnullis veteribus patribus intellectus est ipse Dei Filius, nemo mirari debet, qui observet ideo ab ipsis id factum esse, quod veteres interdum nomen *Spiritus Sancti* tum naturæ divine universim, tum singulis personis aptaverint, atque etiam ex eo quod Apostolus vocaverit Christum Dei virtutem et Dei sapientiam. Ceterum hæc expositionem præter S. Justinum, Hermam, lib. III, simil. v, Tertullianum, Cyprianum, Lactantium, adoptarunt etiam post concilium Nicænum s. Hilarius Pictavensis, *De Trin.* lib. x, et lib. II, n. 26, saltem juxta interpretationem Constantii, editoris operum S. Hilarii, illis verbis: *Spiritus Sanctus de super veniens... naturæ se humane carnis immiscuit*; et alibi, tum s. Athanasius, libro *De Incarn.* pag. 72, edit. Maur. nec non Rufinus in *Expositione symboli*, ac demum, aliis omissis, s. Joan. Damascenus, in loco nobis objecto; cfr. præfatio operum S. Hilarii, edit. Maurin. pag. 18, § 2, n. 57 et seqq.

potius evertitur principium socinianorum, qui contendunt, ideo Christum dictum esse Filium Dei, quod conceptus sit Spiritus Sancti virtute.

Non s. Irenæus, qui lib. I, cap. XIX (in edit. Masueti XXI), non solum Verbum cum Spiritu Sancto non confundit, sed contrarium præcise statuit illius, quod dicit Wegscheider. En ejus verba: *Pater... per Verbum et Spiritum suum, omnia faciens et disponens et gubernans, et omnibus esse præstans* (1). Habes iterum specimen bonæ fidei rationalistarum.

Non s. Joannes Damascenus utpote qui loc. cit. nomine virtutis intelligit ipsum Filium Dei, qui, ut ibidem subdit, *Conservationis nostræ primitias ipse sibi compegit... conditoris more per Spiritum Sanctum*. Ubi, quæso, confusio Verbi seu Filii Dei cum Spiritu Sancto? Mira præterea apparet rationalistarum impudentia, dum audent pro se afferre auctoritatem S. Joannis Damasceni, qui lib. I non solum data opera agi de ss. Trinitate (cap. VIII), sed distincte de persona Verbi et de persona Spiritus sancti (cap. VI et VII).

Ad 5. D. Id est, profani et impii ex rationalistarum grege id demonstrare conati sunt, sed perperam, ut ex dictis constat, C. ostenderunt N. Nunquam enim id efficient, obsistente sibi tota antiquitate; nec nisi pervertendo sensum veterum, possunt sibi blandiri imperitis fucum se esse facturos.

Ad 6. *Neg.* Hic pariter Tertullianus de Filio Dei exponens Angeli verba: *Spiritus Sanctus*, etc., ac unum idemque significari asserens sive per Spiritum Sanctum sive per virtutem Altissimi, quæ virtus juxta ipsum non est nisi proprietas Sermonis seu *Logi*, contendit adversus Praxeam, qui divinas confundebat Personas, non Patrem, sed solum Filium, seu, ut ipse vocat, Sermonem in utero Virginis descendisse. Ceterum hoc ipso in capite Tertullianus tres expresse distinguit Personas divinas, dicens: *Novissime mandans (Christus), ut tinguerent in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguntur* (2).

Ad 7. D. Pro lubito suo vim Scripturæ inferendo et contra sensum totius antiquitatis, C. jure merito N. Responsio patet ex dictis.

Ad 8. Vel *Neg.* vel D. Confundens Verbum cum Spiritu S., N. de solo Verbo seu Logo id dicit Athenagoras, *subdist.* per oppositionem ad falsorum deorum genealogias, C. ad solam Patris adstruendam ideam et operationem, qua negaret *Logon* esse personam subsistentem distinctam a Patre N. Athenagoras igitur, ad repellendam a Christianis atheismi calumniam de qua superius diximus, asserit eos colere Patrem et Filium et Spiritum S.; ne vero putarent ethnici per hoc vel tolli unitatem Dei vel induci deorum sobolem, ut ipsi faciebant, Athenagoras utram,

(1) Ac veterum more affert verba Psalmi xxxiii: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum*; quibus per ipsos designatam esse personarum Trinitatem, res notissima est.

(2) Pag. 516, edit. Rigaltii. Paris. 1664.

que suspicionem sustulit, affirmans, Patrem mente Filium genuisse, et Patrem ac Filium unum esse, nempe natura; item Spiritum affluentiam Dei esse, emanantem ac redeuntem, veluti radium solis. Postea concludit: *Quis igitur non miretur, cum atheos vocari audiat eos, qui Deum Patrem, et Filium Deum et Spiritum Sanctum asserunt, ac eorum in unione potentiam et in ordine distinctionem demonstrant?* Quod si quis hæc conferat cum sensu Wegscheider et Eielhorn, videbit tam inter se distare sensum Athenagoræ, ab eo quem isti ei affingunt, quam inter se distant lux et tenebræ.

Ad 9. *Neg.* Quoties enim sese obtulit occasio, patres illi eandem substantiæ unitatem tum Patri, tum Filio, tum Spiritui Sancto vindicarunt, ut ex probationibus constat. Addatur præterea tunc nondum fuisse exortas hæreses, quæ directe divinitatem Spiritus Sancti ejusque subsistentiam impeterent. Ceterum strenue patres illi distinctionem divinarum personarum adversus sabellianos seu patripassianos propugnauerunt. Divina enim providentia permisit, ut sub ipsum christianæ ecclesiæ exordium ejusmodi errores exorirentur, ut sic in antecessum arianorum, macedonianorum, ac postea sociinianorum et rationalistarum et damnatio in propatulo poneretur et impietas.

Ad 10. *D.* Subesse dependentia improprie dicta, seu ordine in processione, *C.* proprie dicta, *N.* Hoc nunquam patres docuerunt.

Ad 11. *D.* Prodiisse externa manifestatione, ut dictum est de persona Verbi, *C.* processione interna *N.* Recolantur superius dicta.

II. Obj. 1. Etsi ariani inficiali essent divinitatem Spiritus Sancti, nunquam tamen a patribus hæc de causa impugnati sunt, vel 2. dogma istud assertum est a Nicæna synodo. 3. Quod si concilium Constantinopolitanum I. divinitatem Spiritus Sancti asseruit adversus macedonianos, nusquam tamen Deum ipsum appellavit; quam agendi rationem 4. tenuerunt patres ipsi, qui vel Trinitatem propugnauerunt, ut S. Hilarius, qui in XII libris de hoc argumento conscriptis, nullibi Spiritum Sanctum Deum dicit, vel qui data opera scripserunt de Spiritu s., ut s. Basilius, qui præterea auctor fuit presbyteris Tharsensibus, ut contenti professione nicæna, nihil aliud a macedonianis exigerent, nisi ut faterentur *Spiritum Sanctum creaturam dici non oportere* (1). Quod quidem argumento est, satis firmam per ea tempora non fuisse fidem in divinitatem Spiritus S., prout magis confirmatur ex objurgatione s. Basilii in s. Dionysium Alexandrinum, quod Spiritum Sanctum *ab adorata deitate sejungens, et inferioribus una cum creata ac ministra natura numerans* (2), ei detraxerit. Ergo.

Resp. ad 1. *D.* Directe et primario, *C.* indirecte et ex consequenti *N.* Itaque patres, ne novas lites sererent, contenti fuerunt ipsos arianos adoriri in præ-

(1) Sententia hæc pluries occurrit in tom. III operum edit. Maurin.

(2) Ed. IX. *Ad Maximum philosophum*, alias *XLI*, B. 2, pag. 91, tom. III oper.

cipuo et primario eorum errore, qui versabatur circa Verbi divinitatem: siquidem existimabant, destructo errore primario, alterum sua sponte casurum. Interea non destiterunt in eos invehere etiam ob negatam ab ipsis divinitatem Spiritus Sancti (1).

Ad 2. *D.* Directe et expresse, *Tr.*; indirecte et æquivalenter *N.* *Quippe de his*, inquit s. Epiphanius, *quæ singulis temporibus occurrunt, cavere synodi ac decernere solent* (2). Cum propterea ariani directe saltem, ut diximus, non nisi Verbi divinitatem impugnaverint, hinc satis fuit Nicæna synodo contrariam veritatem directe adstruere; nec tamen omnino divinitatem Spiritus Sancti dimisit, teste s. Athanasio, qui in *Epistola synodica ad Jovianum Imperat.* inquit: *Neque etiam Spiritum Sanctum a Patre et Filio disjungere, sed illum potius una cum Patre et Filio glorificare* (PP. Nicæni); *in una Sanctæ Trinitatis fide, quia nempe una est in sancta Trinitate divinitas* (3).

Ad 3. *D.* Conceptis verbis juxta illius temporis œconomiam, *C.* æquivalentibus. *N.* Eo ipso quod Synodus *Dominum et vivificantem, ex Patre procedentem, et cum Patre et Filio adorandum et conglorificandum* definiit Spiritum Sanctum, ipsum verum Deum Patri ac Filio consubstantialem esse docuit. Abstulit autem a voce *Dei*, quia sic ferebat usus loquendi per illa tempora receptus, quem synodus servare constituit.

Ad 4. *D.* Plerique ex prudenti œconomia usu consecrata, *Tr.* omnes, et ex dubio super hoc articulo fidei nostræ *N.* Itaque in primis observo non omnes abstulisse ab appellatione Dei dum agerent de Spiritu Sancto; cum eum Deum expresse vocaverit S. Dionysius Alex. (4), Tatianus (5), alique. Deinde ut modo dictum est, id ex quadam religione ac reverentia erga receptum loquendi usum ab ipsis apostolis inductum, ne Christianis adhuc teneris ac pene musteis ex gentilitate conversis nomen Dei multiplicatum in Filio et Spiritu Sancto esset offendiculo, quasi plures dii admitterentur, prout advertit Petavius (6), de simili ar-

(1) Cfr. S. Athanas. *Orat.* II, in Arianos; tum *epist. Ad Serapion.*, n. 2, opp. s. Athanas., tom. I, part. II, pag. 649 edit. Maurin.

(2) *Hæc.* LXXIV, n. 14, edit. Petavii. Ibidem vero ostendit synodum Nicænam veram circa divinitatem Spiritus Sancti fidem, satis expresse professam esse illis verbis: *Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, et in unum Dominum Jesum Christum et in Spiritum S.*, etc.

(3) *Epist. ad Jovianum de fide*, n. 4, edit. Maur.

(4) Cfr. textum inferius allatum.

(5) In *Orat. contra Græcos*, n. 4. Ejus verba jam dedimus in probat.

(6) *De Trin.* lib. III, cap. 1, § 4. Ex auctoritate s. Joan. Chrys. qui *Hom.* XX in *epist.* I ad Cor. observat neque Deum appellare Jesum Christum illo loco voluisse Paulum, neque Patrem Dominum, ne, cum Deum ac Deum, Dominum ac Dominum audirent Corinthi, plures esse Deos suspicarentur ac Dominos, seque ad antiquam superstitionem relapsos, in quæ plures dii erant ac domini. Hanc eandem fuisse causam addit, cur neque Spiritus Sancti meminerit, ut illorum imbecillitati consulere. Idem observant Basilius, Theodoretus, Oecumenius et Theophylactus, ibidem.

gumento disputans. Ceterum omnes unanimiter patres in eandem fidem conveniebant, sive in professione unitatis divinæ naturæ in Trinitate personarum, sive in divinis attributis unicuique personæ asserendis, æternitate, ex. gr., omnipotentia, sapientia, etc., sive denum in cultu divino eisdem decernendo, ut suo loco ostendimus.

Atque hinc responsio patet ad id, quod objicitur ex agendi ratione tum s. Basilii in libro *De Spiritu Sancto*, qui postea non veritus est hanc appellationem eidem tribuere in *epist.* VIII, alias *CXLI*, scribens: *Cum confiteri oporteat Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum S.*; *ut eloquia divina, et qui ea sublimius intellexerit, docuerunt* (1), tum s. Hilarii, ejus luculenta verba sunt in *Commentariis* ad illud *Matth.* ult.: *Euntes in mundum, etc. Ut, quorum est una divinitas, sit una largitio, nomenque Trinitatis unus Deus est* (2).

Quod demum attinet ad objurgationem S. Basilii in Dionysium Alex., vel hæc non respicit nisi verba non satis caute in æstu disputationis usurpata adversus Sabellium, ut Garnierio placet (3), vel dicendum eam factam fuisse, priusquam in Basilii manus pervenerit apologia, quam ad ejusdem nominis Romanum Pontificem miserat Dionysius, ut suspicatur Tillemont. Certum enim est Dionysium recte de Spiritus Sancti divinitate sensisse, cum in responsione ad propositiones Pauli Samosatani scripserit: *Non impune fert is, qui adversus benignum Spiritum Sanctum blasphemus est. Spiritus autem est Deus*; et alibi passim. Hinc idem s. Basilius in libro *De Spiritu Sancto*, inter eos, qui divinitatem Spiritus Sancti prædicarunt, Dionysium recenset, ejusque testimonia profert (4).

Inst. 1. Ecclesia nunquam preces ad Spiritum Sanctum dirigere consuevit. 2. Quin potius in conc. Carthag. III, cap. 23, sancivit, *ut, cum ad altare assistitur, semper ad Patrem dirigatur oratio.* Atque 3. in

(1) *N.* 2, pag. 81, tom. III, edit. Maurin.

(2) *Tom.* I, opp. edit. Maur. n. 5.

(3) In not. ad hunc locum, ubi observat s. Basilium fateri Dionysium non pravitate sententiæ peccasse, sed studio oppugnandi Sabellii, atque ut plenam et redundantem victoriam obtineret. Hinc consubstantialitatem ab eo admitti dicit in Apologia ad Dionysium Romanum; in aliis autem libris non alio consilio rejici, nisi ut adversetur Sabellio hac voce abutenti. Etsi vero rejiciat conjecturam Tillemontii, dat tamen s. Basilium paulo acerbis vellicasse s. Dionysium, deceptum fortasse testimoniis ab arianis confictis ac s. Dionysio perperam attributis. Hæretici enim semper fraudibus ac dolis utuntur ad impugnantiam catholicam veritatem. Ceterum de sincera fide s. Dionysii legatur s. Athanasius, ejus in alexandrina sede successor, in *epistola De Sententiâ Dionysii*, ubi illustria illius Patris testimonia in medium affert, tum de Filii, tum de Spiritu S. divinitate, præsertim n. 17, ubi facta mentione Patris, Filii et Spiritus S. ita concludit Dionysius: *Sic quidem nos indivisibilem unitatem in Trinitate dilatamus, et Trinitatem iterum, que imminui nequit, in unitatem contrahimus.* Quibus nihil præclarior afferri potest. Vid. opp. s. Athan. tom. I, cap. 1, pag. 12, edit. Maur.

(4) *Tom.* III, cap. 29, n. 72, pag. 60.

veteri doxologia recepta illa formula erat *Gloria Patri et Filio in Spiritu Sancto.* Quibus omnibus luculenter probatur Spiritum Sanctum nec Deum nec personam divinam, saltem reliquis duabus personis æqualem creditum fuisse.

Resp. Ad 1. *D.* In publica liturgia ob peculiarem rationem, alias allatam, cum de Verbi divinitate loqueremur, *C.* quasi ecclesia in divinitatem Spiritus Sancti minime crediderit *N.* Ecclesiæ enim catholice fides eadem semper est; quapropter id, quod nunc credit de augustissimo Trinitatis mysterio et singularum personarum divinitate, semper credidit, ut omnia allata documenta ostendunt. In sacra liturgia autem consueverat orationes suas dirigere ad Patrem per Filium, in vel cum Spiritu Sancto, non quasi discernens gradus, sed originum statuens distinctionem (1).

Ad 2. *D.* Ad uniformitatem in publica præsertim liturgia servandam, et ad privatorum errores præcavendos, *C.* aliter *N.* juxta dicta. Sensum verum capituli XXIII Concilii Carthaginensis talem esse, eruitur ex ipsis capituli verbis, quæ ita se habent: *Ut nemo in precibus vel Patrem pro Filio, vel Filium pro Patre nominet. Et cum altari assistitur, semper ad Patrem dirigatur oratio. Et quicumque sibi preces aliunde describit, non eis utatur, nisi prius eas cum in instructionibus fratribus contulerit* (2).

Ad 3. Resp. 1. *Neg. antec.* Contrarium enim non pauca antiqua documenta evincunt, quæ collegit s. Basilius in libro *De Spiritu Sancto*, cap. XXIX, n. 71 et seqq. (3).

Resp. 2. *Dato antec. neg. conseq.* Eodem quippe sensu ejusmodi doxologiam usurpatam antiquitus fuisse ac cum Spiritu Sancto, vel Spiritui Sancto, fuisse ostendit citato loco s. Basilius, eo ipso quod promiscue utraque particula in et cum veteres uterentur; sic s. Dionysius Alex. ibid. (p. 60) suam apologiam concludit: *Deo autem Patri et Filio D. N. J. C. cum Sancto Spiritu gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.* Populus ex antiqua traditione ætate ipsius s. Basilii solebat canere in *Laudamus Patrem, Filium et Spiritum S. Dei* (N. 75, p. 61). Africanus historicus gratias agit Patri, qui prebuit suis creatoris universorum Servatorem ac Jesum Christum, cui

(1) Noto antiquissimam esse in liturgia orationem illam: *Suscipe Sancta Trinitas, etc.* in utraque ecclesia, tum latina tum græca. Cfr. Benedictus XIV, *De sacrificio Missæ*, lib. II, cap. 2, n. 7. Addatur usus doxologiæ, in publica liturgia, de qua superius diximus, ad tres personas distinctas directæ.

(2) Apud Labbe, *Collect. Concil.* tom. II, col. 1170. Ceterum s. Fulgentius africanus sic canonicis africanis sensum exponit, inter cetera scribens: *Dum ad solius Patris personam sermo dirigitur, bene creditis fide tota Trinitas honoratur, et quum ad Patrem litantis destinatur intentio sacrificii, munus omni Trinitati uno eodemque offertur litantis officio.* Ad *Monim.* lib. III, cap. 5. Cfr. Bingham, *Origines et antiq. christ.* vol. V, lib. XIII, cap. 2, § 5.

(3) Modum glorificandi Patrem et Filium cum Spiritu Sancto s. Dionysius ibid. vocat *formam ac regulam a presbyteris, qui ante ipsum vixerant acceptam.*

gloria, majestas cum Sancto Spiritu in sacula (1).

## CAPUT V.

## DE SPIRITUS SANCTI A PATRE ET FILIO PROCESSIONE.

Duplex questio agitur circa processionem Spiritus Sancti inter Latinos et Græcos schismaticos. Altera, quæ præcipua est, respicit dogma ipsum; altera, quæ est secundaria, habet pro objecto additamentum, seu fidei expositionem ac declarationem adjectam symbolo constantinopolitano per particulam *Filioque*.

Utrumque enim Græci Latinis crimini vertunt, tum quod doceant Spiritum Sanctum a Patre et Filio tanquam unico principio procedere, tum quod contra concilium Ephesinum vetitam particulam *Filioque* inseruerint symbolo.

Incertum est, quo tempore cœperit prima controversia, et quo potissimum auctore. Verisimile tamen est, eam ab Arianis ac Macedonianis originem habuisse, seu verius eorum occasione (2), tumque occasione Sancti Cyrilli anathematis noni ex duodecim, quos ipse opposuerat Nestorio, in quo asseruit Spiritum Sanctum esse *proprium Christi*, quem quidem anathematismum eo sensu perstruxit Theodoretus, quo postea videbimus. Jurgium de hac processione pariter excitavit monothelita ex occasione epistolæ synodicalis s. Martini I, teste s. Maximo Homologeta, cujus auctoritatem offert Le Quien in dissertatione prima Damascenica, § X. Iterum vero litem movit de ipsa hac processione Spiritus Sancti a Filio, Constantinus Copronymus cum suis iconomachis, eo quod se proscriptum audiverit ab Apostolica Sede (3); et sæculi IX initio exagitati a quodam Joanne monacho fuerunt monachi in monte Oliveto degentes (4). De-

(1) N. 75, p. 61. Integrum hoc caput esset legendum. Cfr. Petav. *De Trin.* lib. II, c. 6, ubi expendit vni particularum *in, cum, per, ex*, juxta veterum sensum et usum.

(2) Cfr. s. Hilari. *De Trin.* lib. VIII, § 20, cujus verba hæc sunt: *Neque in hoc nunc calumniatur libertati intelligentiæ, utrum ex Patre an ex Filio Spiritum procedentem putent esse. Non enim in incerto Dominus reliquit; nam sub iisdem dictis hæc ita locutus est: Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare illa modo. Cum venerit ille Spiritus veritatis, diriget vos in omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso... ille me clarificabit; quoniam de meo accipiet... omnia quæcumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi de meo accipiet et annuntiabit vobis. A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur, et a Patre procedit. Et interrogat, utrum id ipsum sit a Filio accipere, quod a Patre procedere; certe id ipsum atque unum esse existimabitur a Filio accipere, quod sit accipere a Patre (sen ut MS. Vaticanum habet: Quod sit a Patre procedere). Ex his patet non solum veterum patrum doctrinam, sed patet præterea iisdem argumentis patres usos esse ad ostendendam Spiritus Sancti processionem a Patre ac Filio, quibus nos utimur. Liqueat præterea veteres nonnullos Arianos ideo negasse Spiritum Sanctum a Filio procedere, quia exinde patres colligebant Filii divinitatem.*

(3) Cfr. Le Quien *Dissert. I. Damasc.* § 41.

(4) Cfr. *ibid.* § 46, ubi ostendit ex irrefragabili chronologia perperam Pithæum et Vossium existimasse hunc Joannem monachum, auctorem tumultuum adversus monachos de monte Oliveti, esse

num sopitam fere hanc controversiam impotentis furoris Photii excitavit, ut suum eonestaret schisma ulciscereturque damnationem a Nicolao I, contra se prolata. Ex his habemus usque ad Photium neminem ex Græcis impugnasse processionem Spiritus Sancti a Patre et Filio, præter Nestorii fautores, monothelitas et iconoclastas hæreticos.

Quod spectat ad alteram questionem de additamento symboli constantinopolitani, res pariter incerta est, sive quoad auctorem, sive quoad tempus. In occidentalibus ecclesiis, ac præsertim hispanica, usum invaluisse canendi in Missa symbolum cum additamento *Filioque* quo tempore Gothi, ejurata hæresi Ariana, catholicam fidem professi sunt anno 589, in synodo Toletana III, certum omnino videtur (1); ex Hispania idem usus dilatatus est in Gallias; deinde vero in Germaniam et Italiam (2). Romani Pontifices circa receptam hunc usum passive, ut ita dicam, se habuerunt usque ad Photii actum; nec nisi eo temporis intervallo, quod a Photio ad Michaelem Cerularium schismatis Græci instauratorem effluxit, adjectam in Romana ecclesia symbolo fuisse particulam *Filioque* verosimilius videtur, cum nempe Benedictus VIII, adnitente Henrico Imperatore, agre tamen indulset, ut Romæ in Missarum solemnibus symbolum constantinopolitanum caneretur (3). Certe neque Photius neque alii ante id temporis insertæ hujus particulæ romanam ecclesiam accusarunt; quod profecto non omisissent, si mos iste Romæ jam obtinuisset; quare Michael Cerularius omnium primus hæc de causa reprehendit Romanam ecclesiam, deinde Leo Acerdianus ac Nicetas cognomento Pectoratus (4).

In œcumenicis conciliis Lugdunensi et Ferrariensi seu Florentino ad unionem cum ecclesia Latina redeunt Græci, approbantes ac profitentes dogma de processione Spiritus Sancti a Patre et Filio, una cum additamento symbolo inserto; donec, agente potissimum Marco Ephesino, rursus ad pristinum schisma a Florentina synodo vix digressi plerique relapsi sunt (5).

s. Joannem Damascenum; etenim tumultus ob processionem, quam monachi profitebantur Spiritus S. a Patre et Filio, excitati sunt anno 808 et seqq. sub Leone III, postremis Caroli Magni temporibus; s. Joannes vero Damascenus obierat ante septimam Synodum generalem seu Nicenam II, quæ anno 787 celebrata est sub Hadriano R. P.

(1) *ibid.* § 26.

(2) *ibid.*

(3) *ibid.* § 27. Quum hortatu Henrici Imp. Rom. Pontifex, agre tamen ferente clero, eo quod nunquam Romana Sedes in errorem lapsa fuerit, indulserit, ut in ecclesia Romana intra missarum solemnibus symbolum constantinopolitanum caneretur, eam copul prout canebatur in ecclesiis omnibus occidentalibus, id est, cum additamento *Filioque*.

(4) *ibid.*

(5) Non formali schismatis declaratione, sed potius facto ipso Græci se iterum separarunt ab ecclesia Romana. Quod observatione dignum est. Ceterum de nova hæc Græcorum defectione cfr. Georg. Pachymers *Andronicus Palæologus*, interprete P. Possino S. J. Romæ 1669, præsertim lib. I, cap. 2, 5, 9, 10, 54, 55, et lib. II, capp. 1, 2, 3. Licet enim hic auctor schi-

Theophanes Procopowicz archiepiscopus Novogradensis, quondam collegii Græci in hac alma Urbe alumnus, honorum ac divitiarum spe illectus, ut interdum ab iis sit, in patriam redux, ad schisma se dedit, atque adversus ecclesiam illam, in qua altus fuerat, arma contulit, quæ ad ejus defensionem ipsi data fuerant. Ille propterea, in suo tractatu *De processione Spiritus Sancti* (1) sordes omnes verrere non dubitavit atque in unum colligere, quæ jamdiu disjectæ atque dissipatæ erant a tot eruditis viris, sive contra processionem Spiritus Sancti a Patre ac Filio, sive contra particulam symbolo adjectam (2).

Hinc duo ostendere debemus adversus Græcos schismaticos, 1. veritatem catholicam, 2. jus, quo ecclesia pollet, inserendi symbolo justis de causis fidei suæ professionem. Sit igitur:

## PROPOSITIO I. — Spiritus Sanctus a Patre Filioque procedit.

Propositio hæc est de fide, ut constat ex definitione duorum Conciliorum œcumenicorum, Lugdunensis II sub B. Gregorio X et Florentini sub Eugenio IV, in quorum primo hæc edita est fidei professio: *Credimus et Spiritum Sanctum... ex Patre Filioque procedentem* (3), in altero: *Definimus... quod Spiritus Sanctus ex Patre et Filio æternaliter tanquam ab uno principio et unica spiratione procedit* (4).

Quod quidem fidei dogma sic primo ex Scripturis probamus: Christus Joan. XVI, 13 et seqq. hæc de Spiritu S. ait: *Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audiet, loquetur, et quæ ventura sunt, annuntiabit vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt. Propterea dixi: quia de*

(1) Edit. Gothæ, anno 1772.

(2) Novissime excusum denuo fuit de hoc argumento lingua polonica opus, cui titulus: *Rosmowj*, etc., seu *Dialogi inter dubitantem et persuasum de orthodoxia orientalis Græco-russæ Ecclesiæ*, Petropoli 1829. Auctor horum dialogorum est celebris apud suos Filaret, in præsentem Moscoviæ metropolita et membrum sanctissimæ synodi permanentis petropolitanae, ut refert ejusdem operis interpres, archimandrita Innocentius in sua præfatione. Scopus horum dialogorum est, tollere a catholicis spiritum, quem vocant *intolerantiam* (soli enim catholici, ubique oppressi, sunt intolerantes, oppressores vero *liberales* nominantur), ac vincere horrorem, quem ipsi experiuntur erga schismaticos. Incipit vero ab ecclesia, et contendit ecclesiam Græco-russicam *tolerantissimam* esse, cum in sinu suum admittat innumeras prope familias seu sectas protestantes. Deinde pergit ad articulum de processione Spiritus Sancti, et ostendere nititur purum dogma conservari apud ecclesiam Græco-russicam, non autem apud catholicam (siquidem protestantes, qui idem dogma cum catholicis profitentur, ut moris est omnium hæreticorum et schismaticorum, dimittit). Nihil vero profert, quod nullius contritum a catholicis non fuerit, ut videbimus.

(3) *Collect. Concil.* Labbei, tom. XI, part. I, col. 965.

(4) *ibid.* tom. XII, col. 511.

meo accipiet, et annuntiabit vobis. Unde sic ratiocinamur: Ille in divinis non minus a Patre quam a Filio tanquam fonte et origine procedere dicitur, qui de eo accipit, et ideo de eo accipere dicitur, quia omnia cum Patre communi fonte et origine communia habet; atqui ex verbis Christi talis est Spiritus Sanctus; ergo Spiritus Sanctus æque a Patre et a Filio originem habet, seu, quod idem est, æque a Patre et a Filio tanquam ex uno eodemque principio procedit.

Minor etiam confirmatur ex antiquis versionibus ante excitatam de hac processione controversiam adornatis. Etenim versio Syriaca, omnium antiquissima, sic refert verba Christi: *Ipse glorificabit me, quippe de meo accipiet... quidquid habet Pater meus, meum est; propterea dixi vobis ex meo accipiet*. Versio Persica: *Et ille est, qui me glorificabit, propterea quod a me accipiet*. Arabica vero: *Et ille me glorificabit; nam accipiet de eo quod meum est* (1). Quæ quidem versiones, ut patet, manifeste declarant Spiritum Sanctum accipere de eo quod est Filius, et ex eo quod Filius est, quia quod habet Filius, a Patre habet, jam vero Filius a Patre propriam substantiam per generationem habet; ergo Spiritus Sanctus accipit ex substantia Filii communi seu potius identica cum substantia Patris procedendo ab ipso, seu originem a Patre ac Filio trahendo.

Hinc est quod Spiritus Sanctus in iisdem sacris litteris missus perhibetur a Filio (Joan. XVI, 7); quæ quidem missio indicat dependentiam ejus qui mittitur; atqui hæc dependentia nequit esse naturæ divinæ in se spectatæ, neque imperii, quod in divinam personam cadere non potest: ergo dependentia originis dicenda est seu processionis, ut de Filio pariter dicitur respectu Patris. Spiritus Sanctus propterea vocatur *Spiritus veritatis* (*ibid.*), quæ Filius est, *Spiritus Christi* (Rom. VIII, 9), *Spiritus Filii* (Gal. IV, 6).

Atque hæc semper fuit utriusque ecclesiæ, orientalis nempe atque occidentalis, doctrina, ut ex certissimis utriusque ecclesiæ documentis patet. De ecclesia occidentali seu Latina nullum dubium esse potest; abunde enim constat, quod quoties hæretici Græci a Romana ecclesia damnati sunt, aliter nequeantes de ipsa vindictam sumere, ipsos eidem crimini vertisse, quod doceret Spiritum Sanctum a Patre Filioque procedere. Ita se gesserunt monothelita, teste s. Maximo, qui in *Epist. ad Marinum*, Cyprî presbyterum, scribit, non aliud reprehendisse Græcos monothelitas in epistola synodica s. Maximi, quam duo: *Quorum alterum est, inquit, de divinitatis ratione; quia dixit, aiunt, procedere etiam ex Filio Spiritum Sanctum* (2). Ita rursus iconomachi, teste Adone Viennensi, in chronico scribente: *Facta est nunc temporis Synodus, et questio ventilata est inter Græcos et Romanos de Trinitate, et utrum Spiritus*

(1) Vid. Polyglotta Waltonii, tom. V, pag. 489, t. 489.

(2) Cfr. Le Quien, *diss. cit.* § 40.